

10:30-11:00

Afazili Bireylerde Adlandırma Bozuklukları: Dil ve Konuşma Terapisi

İlknur Maviş

Anadolu Üniversitesi, Dilkom, ESKİŞEHİR

Afazili bireylerin pek çoğunda iletişim kurma sırasında sözcük üretme (word production) ya da sözcüğü geri çağırma (word retrieval) sorunları yaşanabilir. Adlandırma bozukluğu olarak da bilinen bu semptom afazi tipi ayırt etmeksizin bireylerin en fazla sıkıntı yaşadıkları dil modalitelerinden biri olarak gözlenmektedir. Dolayısıyla, sözcük üretme sorununun terapisi de bu tür bireyler için çok önemlidir. Afazili bireylerde oldukça önemsenen bu sorun, günümüzde dejeneratif hastalıkları olan kişilerin tanılanmasında da ayırtedici semptomlardan biri olarak kabul edilmektedir. Adlandırma güçlüğü, normal yaşlılık sürecinde olan bireylerin de çoğu zaman 'adı dilimin ucunda' diyerek, dolaylı tanımlamalar ve yardımlarla eriştikleri sözcüklerle göz ardı etmekte oldukları ama iletişimlerini oldukça kısıtlayan bir engel olmaktadır.

Hasarlı sözcük üretimi bir semptomdur. Sözcüğün çözülmesi, depolanması, seçilmesi, hatırlanması veya iletilmesi gibi adlandırma sürecinin farklı düzeylerinde gerçekleşebilir: (Benson ve Ardila, 1996). Nasıl ki her antibiyotik öksürük için iyi gelmezse, herhangi bir dil ve konuşma terapi etkinliği de her sözcük bulma yetersizliğine iyi gelmez. Her düzeydeki farklı hasar farklı terapi tekniklerinin kullanımını gerektirir. Yine de, hasar yeri ile etkin terapisi arasında günümüze kadar anlamlı bir ilişki kurulamamıştır (Makin et al, 2004). Üstelik, afazili bireylerde adlandırma bozukluklarını etkileyen pek çok faktörün olduğu söylenir: hedef sözcüğün sıklığı, sözcüğe aşinalık, sözcük uzunluğu, sözcüğü edinim yaşı, somutluk, zihinde canlandırılabilirlik, ve işlerlik gibi. (Nickels and Howard, 1995). Yanı sıra, hastanın adlandırma sırasındaki performansı da, sunulan uyarının çeşidinden ve/veya adlandırmanın yapıldığı ortamdan bile etkilenebilir (Williams, 1983)

Dil ve konuşma terapistleri, adlandırma bozukluğu olan bireylerde terapi yaklaşımlarını, genellikle, hasarlı süreci olduğundan daha iyi hale getirebilmek, bozuk mekanizmayı düzenlemek veya telafi amaçlı alternatif bir mekanizma sunabilmek hedefine odaklanırlar. Sözcük üretimini hedefleyen bu tür bir yaklaşım, dolayısıyla, korunmuş süreçleri telafi veya destek amaçlı kullanarak dilin tekrar organize edilmesini sağlayan (re-organisational or compensatory approach) bir çerçeveyi benimser. Örneğin, adlandırma bozukluğu olan bireyin, yazma becerisi korunmuşsa sözcüğün geri çağırımı için yazılı biçim bilgisi kullanılabilir ama hem adlandırması hem de yazılı dil yetileri hasarlanmışsa bu tür bir destek uygun değildir. Korunmuş ortografi bilgisi, sözcük üretemeyen bireylerin fonemik ipuçlarından yararlanmasını sağlar. Hedef sözcükte başlangıç sesin terapist tarafından verilmesini sağlayan bu yöntem sözcüğü hatırlatmada kullanılır. Hastanın ipucunu alabilmesi üç yetiyi gerektirir: hatırlanamayan sözcüğün başlangıç sesine erişim, başlangıç harfi sese dönüştürme

yeti ve fonemik ipuçlarının zihinde canlandırılması (Nickels, 2002). Bu üç yetiyi bir arada kullanabilmek afazili bireylerde nadir gözlenir; bu yüzden, adı geçen yöntem kulağa hoş geldiği kadar başarılı olmayabilir.

Bu teknik çerçeve içinde başlangıç harften ses üretme alanında bilgisayar programları veya resimlerden yararlanma yoluna gidilir. Harfi sese eşleme terapisi ortografi, fonoloji, ve semantik bilgilerin entegrasyonunu kapsar. Adı geçen alan bilgileri dil edinim ve kullanımını kolaylaştıran yetilerdir. İpucu ile desteklenemeyen bireyler bir resim yardımıyla tekrarlama yoluyla adlandırma terapisi görürler. Fonolojik terapilerin ortografi bilgisi korunmuş olan hastalarda işe yaradığı gözlenmektedir. Örneğin, bu hastalar kendilerine “alfabe çizelge” sağlandığında başlangıç sesi çizelgede göstererek adlandırma becerilerini iyileştirmeye bir adım atarlar. Yine de, hastanın kendiliğinden ipucu bulması çok başarılı sonuçlar vermemiştir. Özellikle İngilizce gibi sesletimi başlangıç sesine eşlenmeyen sözcükleri olan dillerde (knife, hour, university gibi.) bu tekniğin kullanımı işe yaramamaktadır. Genelde, ortografik bilgi kullanabilen ya da harfi zihinde canlandırabilen hastalarda alfabe kullanımı sözlü adlandırma için etkin bir yöntemdir.

Fonolojik hasarlar semptomatiktir. Hastanın fonemik ipucu alabiliyor olması sözcüğün fonemik yapısına dair bir hasarının olmadığı anlamına gelir. Fonemik ipucundan yararlanmıyor olması ise foneme (sesbirim) ilişkin yapının bozulduğunu gösterir. Dolayısı ile, Broca afazili hastalar bu tür ipuçlarına duyarlı iken, Wernicke afazileri fonemik ipuçlarına tepki vermezler. Sözel üretim gerektiğinde bu tür akıcı afazili hastanın parafazileri çoğalabilir. Fonem aktivasyonu, fonemleri hece pozisyonuna sokmak ya da uygun kaynaştırmayı bulmak gibi sorunlar parafazilere yol açabilir.

Fonolojik etkinliklerde ortaya çıkacak etki hedef sözcüğe bağlıdır. Fonolojik biçimin, sözcüğün geri gelişini ne kadar kolaylaştırdığı önemlidir. Hece sayma, ilk sesi yeniden gösterme, fonolojik ipucu ve tekrarlama hem çalışılan hem çalışılmayan sözcükler için geçerli olabilir. En iyisi, ortografi ve fonoloji kullanımı arasındaki bağıntıdır; doğal olarak, ses-harf eşlemesini çalışmak etkili olabilir. Bu tür etkinlikler semantik bozukluklar için de uygundur.

Semantik terapiler bir dizi resim içinden farklı olanı bulma, sözlü ya da yazılı sözcüğü anlam ilişkili resimler arasından bulma gibi etkinliklerle çalışmayı gerektirir. Bu tür terapilerin zorluğu “semantik benzerlik/farklılık” gibi hedefe ilişkin ayırtedici çeldiriciyi bulmaya göre ayarlanır. Semantik süreçleme dil davranışının her yönünü aktive eder. Kullanılan tekniklerden biri “Semantik Özellikler Analizi (SFA)”dir (Coelho et al., 2000). Bu teknikte hastaya nesne gösterilir veya önüne resim konur ve adlandırması istenir. Hedef nesnenin sınıflandığı grup, kullanımı, ne işe yaradığı, nerede kullanıldığı gibi özelliklerine ilişkin sorularla hasta cesaretlendirilir. Yanlış adlandırmalar o sözcüğün çizimleriyle hatırlatılır, hedef sözcükle ilişkisi tartışılır ve ilişki kurulur. Bu tür bir analiz, sözlü adlandırma ve işitsel anlama becerilerine de yardımcı olur. “Semantik özellik analizi” sonucunda “ilişkililik” ve “işlevsellik” yargıları ile sözcük aktivasyonu hızlanır. Bu yöntemin kullanılması kayıp itemin anlamını ortaya çıkararak geri çağırmasını kolaylaştırır. Anlam özelliklerini kullanmak bir öğretme yöntemi olarak görülür yoksa semantik süreçlemeyi iyileştirici olarak görülmez. Semantik etkinlikler sadece anlam yanlışları yapan hastalara kısıtlanamaz. Bu etkinlikler, semantik süreçlemesi iyi olanlar için de sözcük üretimini hızlandırmak için kullanılabilir. Özellikle resim-sözcük eşleme etkinlikleri uzun vadede kalıcı etki gösterirler. Resim eşlemede sözlü ya da yazılı uyaran eşleme ile sözcüğün biçimine ulaşana kadar bu yardım sürebilir.

Sözcük bulma hasarlarında fonolojik ya da semantik etkinlik ve ipuçlarından hangisinin daha etkili olduğu tartışmalıdır. Bu etki ölçüldüğünde, fonolojik etkinliklerin 10-15 dakika içinde etkisini yitirdiği ama semantik etkinliklerin etkisinin 24 saat kadar sürdürdüğü ortaya konmuştur (Makin et al.,2004). Gerçi son alanyazın çalışmaları, fonolojik terapilerin de, semantik süreçlemeyi artıran resimlerin eşliğinde, oldukça etkili olduğunu öne sürmektedir (Crofts et al,2004; Best et al., 2002)

KAYNAKLAR

1. Benson, D.F., and Ardila, A., Aphasia: A Clinical Perspective. Oxford University Press, 1996
2. Best,W., Herbert, H., Hickin,J., Osborne,F., and Howard, D. Phonological and orthographic facilitation of word retrieval in aphasia: immediate and delayed effects. Aphasiology, 16 (1/2), 151-168, 2002
3. Coelho,C.A., Mc Hugh, R.E., ve Boyle, M. Semantic feature analysis as a treatment for aphasic dysnomia: A replication. Aphasiology, 14:2,133-142, 2000

-
4. Crofts B., Nickels, L., Makin,K., Taylor,C., Moses, M. A comparison of the effectiveness of semantic and phonological tasks in the facilitation of word production in aphasia. Paper presented at the 26th. World congress of the IALP, 2004
 5. Nickels,L., ve Howard, D. Aphasic naming: what matters? *Neuropsychology*, 33:10, 1281-1303, 1995
 6. Nickels,L. Therapy for naming disorders: revisiting, revising, and reviewing. *Aphasiology*, 16:10/11,935-979, 2002
 7. Williams,S.E. Factors influencing naming performance in aphasia: a review of the literature. *Journal of Communication Disorders*, 16, 357-372, 1983
 8. Makin, K., Mc Donald, B., Nickels,L., Taylor,C., Moses, M. The facilitation of word production in aphasia: what can it do for the clinician. *Acquiring Knowledge in Speech,Language and Hearing* 6:2,2004